

Софија Тренчовска

АПОКАЛИПТИЧНИТЕ МОТИВИ ВО ПРОЗАТА НА ДАНИЛО КИШ И ЖИВКО ЧИНГО

Кои сме и од каде сме во темнината на космичките пространства...
Киш, во “Горчливиот талог на искуството”

Да се пишува, значи да се знае да се искажат работите на поинаков начин. Пишувањето е потрага по сопствениот идентитет, вели Данило Киш во книгата *Homo poeticus*.¹ Прозата за него претставува еден вид на откривање. Таа открива дека во дезинтегрираниот свет нема интегритет, а единствено што можеме да направиме е преку неа да се обидеме да го најдеме сопствениот интегритет.² За да се пишува, треба да се живее од илузии, нагласува Киш. Како автор секогаш е за принципот на вистинитоста, затоа што ако се измислува тогаш се пишува за нешто што не постои. Според него, пишувањето е игра, како игра со карти, и сето тоа треба добро да се измеша. „Јас верувам во документ, во исповед и во духот на играта. Едното без другото не оди, тоа е некој вид на свето тројство”, вели Киш.³ Во врска со иднината на литературата тој пророкува: „Ете луѓе, што остана од иднината, ете што остана од сето наше пишување, ете што остана од големата клата на која изгореа нашите книги и нашите коски, грст пепел.”⁴ Литературата, Киш ја чувствува како ѕвезда која гасне во големото гутенберговско небо.

Во однос на пишувањето и литературата Живко Чинго во едно интервју вели дека за него пишувањето претставува непрестано барање на човечкото, на трајното и на убавото во животот. Во таа неуморна потрага по човештината, прозата на Чинго претставува моќен глас со општочовечка

¹ Danilo Kiš, “Knjige ipak nečemu služe” in: *Homo poeticus*, Prosveta, Beograd, str. 223

² Наведеното дело, стр. 221

³ Исто, стр. 221

⁴ Исто.

важност.⁵ За него литературата е постојана и упорна борба против злото, против нехуманоста. Литературата мора да има човечко лице, вели Чинго. Во своето образложение како настанала збирката *Пасквелија*, Чинго ги посочува вистинитите корени на неговата инспирација, кои произлегуваат од неговиот дом како собиралиште на различен профил на луѓе: работници, попови, филозофи, партијци, пијаници, лажливци, верници, старици. Така што, тој постојано си го поставува прашањето за вистинитоста и лагата на литературата: „*Јас и денеска, за да го проверам она што сум го напишал, го наведнувам увото над хартијата, се мислам ќе го чујам тој глас и тогаш ќе знам колку стои тоа што сум го напишал.*“⁶

Данило Киш во книгата раскази *Енциклопедија на мртвите* се навраќа на вечната литерарна тема за смртта, исчезнувањето на светот и цивилизацијата. Во неговите раскази низ приказна се следи раѓањето, животот и исчезнувањето на ликот.

„*Дојдени сме тука само за да не снема. Тоа е сè. Смеслата, можеби е во она што им го оставаме на оние што ќе дојдат. На оние што им оставаме, запишуваме во книга. Светот е Книга. Секој во неа ја приложува својата поединечна приказна, својот животен роман*“⁷, пишува Киш. И така настанува сеопштата *Енциклопедија на мртвите*, особено нагласена во истоимената, насловна приказна.

Иако расказите во книгата *Гроб за душата* на Чинго ја опфаќаат миграционата тема на преселбите на нашиот човек од својата земја, на ова се надополнува метафизичката тема на селидбата на душата од телото по смртта.

Во расказите на Киш и Чинго лоцираме неколку допирни точки: почитување на принципот на вистинитоста при пишувањето на литературното дело, заедничката тема на смртта и метафизичкото прашање

⁵ Спореди го поговорот на Петар Т. Бошковски за Живко Чинго, *Гроб за душата*, стр. 157

⁶ Види: Живко Чинго, „Корените на Пасквелија“ во кн. *Македонското современо творештво*, Просветно дело, Скопје, 1972, стр.116-119

⁷ Во предговорот на Михајло Пантук „Енциклопедија мртвих: прича и смрт“ во Данило Киш, *Енциклопедија мртвих*, стр.15

на селидбата на душата од телото, апокалиптичните мотиви кои го предвестуваат крајот и вештото користење со фантастиката и сонот.

Колку и да се однесуваат на една иста тема, темата на смртта, сите приказни во *Енциклопедијата на мртвите* се напишани различно, во различен наративен клуч. Смртта се претвора во глобална метафора и крај на една цивилизација. Киш ги толкува своите дела затоа што чувствува природна потреба за самотолкување. Во деветте приказни на *Енциклопедијата на мртвите* писателот се јавува како реставратор на митските, книжевните и културните слоеви, како медиум кој познавајќи ја историјата и традицијата на литерарарното обликување на светот проникнува во длабочината на избраната тема на смртта.

Енциклопедијата на мртвите не упатува на различните можности на нејзиното критичко преиспитување, почнувајќи од оние чисто формални начини на конструирање на раскажувачката алузија, начинот на отворање и затворање на приказната и моделот на јазичното организирање на нарацијата. Искушението е најголемо пред појавите со кои владее пеколниот репресивен триумф на злото, догмата и омразата.

Јунаците од *Енциклопедија на мртвите* се обидуваат да го победат она што не може да се победи, но тоа го прават на многу човечки начин. Смртта се стреми кон сите протагонисти на неговата проза, како единствена можност на судбинскиот избор „а самата приказна може да се гледа како следење на јунакот до неговото исчезнување од земјата. Неговите прозни јунаци во приказната како одбран прозен жанр се индивидуализирани токму толку колку што книжевниот јунак може да биде, што значи индивидуализацијата трае сè до моментот кога ќе се појават матните закани во големата шаховска партија на пишувањето. Смртта е неминовност која не може да се победи со приказна. Таа со приказната само се залажува. Да се пишува (да се раскажува како Шехерезад) за да се одложи помислата на смртта, би можело да биде идеја која останува како краен резултат на читањето на *Енциклопедијата на мртвите*.⁸

⁸ М. Пантиќ, исто, стр.16

Раѓањето и смртта се природни меѓници за одредување на почетокот и крајот на раскажувањето.

Колку и да се однесуваат на една иста тема сите приказни се напишани на различен начин во нов наративен клуч. Во деветте приказни во *Енциклопедијата на мртвите* воочуваме дека неговиот текст е палимсест. Поетизираниот јазик останува трајна константа на Кишовата проза.

Енциклопедијата на мртвите е книга која говори за душевните состојби на човекот, за неговиот поглед на свет на Бог, за неговите сомнежи за постоењето на некој друг свет и за неговите морални норми. Она што најмногу зачудува е единствениот спој на надворешното и внатрешното, тоа инсистирање на материјалните факти, кои се доведуваат во логична врска со човекот и со она што се вика негова душа.⁹

Основната порака на составувачот на *Енциклопедијата на мртвите* е дека никогаш ништо не се повторува во историјата на човечкото суштество. Сè што се чини на прв поглед исто, двај да е слично, зошто секој човек е звезда за себе, сè се случува засекогаш и никогаш, сè се повторува бескрајно и неповторливо. Според тоа составувачите на *Енциклопедијата на мртвите* инсистираат на поединечност, затоа што ним секое човечко суштество им е свето.

Во расказот *Енциклопедијата на мртвите* е даден регистар на сите поважни животни ситуации, што го одбележале животот на таткото на нараторот. Нараторот влегува во една библиотека каде книгите се од многу доверлива природа и се заврзани со синцири. Веднаш бара под буквата М. и ја наоѓа *Енциклопедијата на мртвите*, а таму ја пронаоѓа биографијата на нејзиниот неодамна починат татко. Таа е изненадена од тоа дека до најтенки црти се дадени скоро сите поважни моменти од раѓањето, женидбата, работата, пензионирањето, болеста и смртта на нејзиниот татко. Во оваа книга на сите човечки суштества им е дадено подеднакво место во вечноста. Во оваа книга за која не знаеме дали постои или непостои, затоа што на крајот, нараторот ни открива дека сето тоа било видено во нејзиниот сон, е строго забележана секоја активност, секоја, мисла, секој здив на едно човечко

⁹ Исто, *Енциклопедија мртвих*, стр. 66

суштество, тоа само кажува дека едно човечко суштество живее забележано во човечката меморија како во некоја книга на сеќавања. Во толкувањето на расказот насловен со идентичен наслов со книгата, Киш ни ги открива изворите од каде ја црпел темата на овој расказ. Ни открива дека во главниот град на американската држава Јутах во Солт Лајк Сити во вдлабнатините на некоја пештера, низ многу ходници и низ тешки метални врати навистина постоела неверојатна архива на 18 милијарди луѓе живи и мртви на микрофилмови.

Во последниот расказ *Пост скриптум*, Киш пишува дека во оваа книга сите приказни се во знакот на метафизичката тема, почнувајќи од епот за Гилгамеш, и прашањето за смртта е една од најопсесивните теми на литературата.

Првиот расказ *Симон Чудотворецот*, зборува за опозициската расправа помеѓу Симон и следбениците на Христовото учење, Петар, Јован и Павле. Симон се обидува да ги преобрати луѓето да не го следат нивното учење кое се базира само врз чуда, затоа што тој не верува во тоа. Симон преку својот жесток говор се обидува да внесе раздор и сомнеж во срцата на луѓето. Но насобраната толпа луѓе пополека си оди, со него останува само една жена по име Софија. Му се потсмеваат дека ако можеш да се качи на првиот облак, тогаш ќе му го одадат вистинското признание. Симон си оди, Петар се моли на Господ да му даде сила да не биде поколебана неговата вера ниту за миг. Бог ја дава сета сила и моќ и никој друг.

Петар кажува: *“Симон е магионичар и измамник... Видовте што видовте, тој навистина полета, но додека избројам до десет неговото тело ќе се струполи на земјата, затоа што Бог така сака.”*¹⁰

Во тој контекст, Софија се надоврзува: *“Тој сепак полета, ни докажа дека е чудотворец.”*¹¹

Откако Петар ќе почне да одбројува, Симон паѓа од облаците и како камен неговото тело се струполува на земјата. Целото тело му е распарчено.

¹⁰Од расказот “Симон чудотворац” во кн. *Енциклопедија мртвих*, стр. 40

¹¹ Исто, стр. 40

Во втората верзија Симон повторно води полемика со Петар дека и тој како Исус може да прави чуда. Наредува да го закопаат жив во ковчегот и ветува дека на третиот ден ќе воскресне исто како Исус од Назарет. Неговото ветување не се исполнило, кога го отвориле ковчегота од него се ширела неподнослива смрдеа.

Киш негува конструктивен однос кон традицијата, без неа не се може, исто како и Чинго. Фигурата парабола кај Киш е доведена до совршенство. Параболичноста на расказите од *Енциклопедија на мртвите* е збогатена со посебна оркестрација на прозниот јазик. Поетизираниот јазик останува трајна константа на неговата проза. *Енциклопедија на мртвите* е негово настојување да проникне во темната смисла на авторот да го разбере и облагороди.

Прашањето на смртта, се провлекува низ прозата на Киш од романот *Градина*, до *Гробницата на Борис Давидович* и *Енциклопедијата на мртвите*. Вербата и сомнежот, фиктивното и документарното, објективното и субјективното, лирското и епското, општото и универзалното, иронијата и патхосот во своето дијалектичко кружење ја сочинува сржта на неговото пишување. Тука се преплетуваат светлото и темното, Еросот и Танатосот, доброто и лошото, конструктивното и деконструктивното, тој дуалистички (библиски) принцип е основен творечки и значенски принцип на книгата на Киш.

Во расказот *Огледало на непознатиот* девојчето со помош на едно огледало, купено од еден Циган, го гледа убиството на нејзините родители. Во објаснувањето дадено за настанувањето на овој расказ Киш пишува дека станува збор за вистинит случај, кога господинот Бернар преноќувал во некоја сиромашна соба и сонувал убиство, кое по три години, навистина се случило во истата соба, каде бил убиен некој адвокат.

Во расказот *Книга на кралевите и будалите* злото и доброто стануваат наизменично осветлени, не без иронизација на ставот, „точката на гледање ја одредува природата на предметите, злото и доброто си ги менуваат улогите во зависност од каде се гледаат и каков е контекстот на нивното толкување. Еден од јунаците, Рачковски, претставува олицетворение на таквиот духовен

став. Данило Киш е извонреден сонувач опседнат пред сè од прозирноста и поминливоста на работите и единственото можно совршенство, совршенството на зборовите.

Прозата на Живко Чинго и воопшто, уметноста на неговата раскажувачка умешност се одликува со неверојатна оригиналност. Раскажувачката дарба на Чинго е огромна. Неговите раскази како да се расказани во еден здив. Во нив го препознаваме раскажувачкиот дух од легендите, преданијата, приказните, вкрстен со раскажувачкиот говор од апокрифните текстови на манастирските ракописи.

Расказите на Чинго, воопшто, носат во себе повеќе слоеви. Едниот — реалниот — слој е лесно распознатлив, тој е стожерот на раскажувачката фабула и, кога судиме според него, тогаш со леснина ја определуваме темата на расказите. Меѓутоа, во расказите на Чинго постои и еден иреален слој, кој не е секогаш рационално дофатлив и кој на настанот му дава двојна смисла: зад реченото да се подразбира и нешто друго и нешто повеќе од реченото.

Времето кое се открива во расказите на Чинго е време на некое длабинско поместување во животот на луѓето. Тие дење и ноќе патуваат низ пределите во некој чуден внатрешен занес. Се појавуваат и исчезнуваат како сенки. Тоа е време во кое се разнесуваат предапокалиптични гласови што ги *измислуваат луѓето, дека карпите почнале да се отвораат, дека каменот пуштил глас, дека некој глутар прочул, а дека некој мутав прозборел*. Чинго извонредно ја открива онаа атмосфера на гласови што заразно се шират, како и стравот што се распространува низ таа матна река од уплашени и несреќни луѓе што кинисале на разни страни.¹²

Апокалиптични навестувања среќаваме во скоро сите раскази на Чинго. Во речиси сите раскази на Чинго луѓето се пред очекување на некаква несреќа, потоп, земјотрес, претсказание за физиолошка смрт¹³, целосна

¹² Георги Старделов, *Раскажувачкиот свет на Живко Чинго*, извор <http://makedonija.rastko.net/delo/13475>

¹³ Седмата песна на Зурло е претсказание за неговата физиолошка смрт. Види ја режисерската белешка “Зурло – за еден неснимен филм” во кн. на Горан Тренчовски *Од питач до крал*, Талија, Скопје, 1995, стр. 41-43. Во врска со ова, спореди го расказот “Најубавиот ден на Зурло” во кн. *Пожар*, стр. 12-22

апокалипса која ќе им ја пушти Бог на земјата. Како предвесници на лошото доаѓаат црни снегови и скакулци кои ја запустиле долината пасквелска. Апокалиптични слики имаме и во уводниот дел од расказот *Нова Пасквелија*. Светот на Пасквелија го населуваат и чудни природни сили. Природата реагира секогаш кога триумфира злото или кога се доживува некоја голема и коренита промена. А новото штом ќе започне луѓето стануваат плашливи, неверливи.¹⁴

Како рефрен во повеќето негови раскази се навестува: „дојдовме пред крајот“.

„Тој час умре и сонцето и насекаде наоколу настана темница. Не се гледаше веќе ни човек ни земја, ниту светлото око на езерото, ниту пак златниот крст на свети Климент Охридски“.¹⁵

Во експонирањето на материјата Чинго секогаш има разновиден и извонредно продуктивен раскажувачки приод. Во првиот случај раскажувачот судирот го претставува панорамски и главно е набљудувач, а во вториот случајот раскажувањето го преземаат јунаците и сликата се темели на нивното видување.

Во Чинговите раскази честопати е изгубена временската рамка (никој не знае дали беше ден или ноќ). Чинго често си поставува вакви дилеми. Според принципот на контрастот, во расказот *Фортуна* Чинговиот фиктивен раскажувач воведува рамковна „сказна“ за чудната смрт на младата невеста Петрана, а мотивот на ветрот е во тесна врска со истрагата за нејзината смрт.¹⁶

Во расказот *Залубениот дух* со воведување на дневничарскиот текст авторот сведок го одвојува од надворешните настани кон несвесното, кон опсесивниот мотив и кон продлабочување на идентификацијата на неговиот јунак трагичар. Во расказите на Чинго секогаш постои доминантна личност, а

¹⁴ Христо Георгиевски, “Инвентивна проза” во *Поетика на македонскиот расказ*, стр. 121

¹⁵ Види го расказот на Чинго “Спроти Макавеите” во *Пасквелија*, Култура, 1992, стр. 180

¹⁶ Христо Георгиевски, наведено дело, стр. 120

раскажувањето започнува од некој настан кој пресудно се одразил на јунаковиот живот.¹⁷

Во расказите на Чинго соништата имаат пресуден удел во градењето на уметничката слика. Уште во првиот реченица од расказот *Сказна за Завојкин* авторот го навестува прифаќањето на фантастичниот модел, на времето му дава ознаки на неодреденост: „не се знае кои години беа“, или „дали беше ден или ноќ“. Авторот внесува ненадеен пресврт кон фантастиката како можност за уметничкиот исказ на сликата на светот. Реалниот план на расказите е секундаризиран, раскажувачот опишува нов простор, ново време полно со таинствени појавности секвенците на раскажувањето намерно се збогатени со метафизички семантизам, со цел во крајниот исход гномски да биде осмислена поединечната или групната трагика. Фантастиката кај Чинго не исчезнува сосем, но се трансформира од светци, зли духови, преку чудни зими и мразеви кои траат неверојатно долго, до препознатливи природни појави: дожд, суша, поплави.¹⁸

Во некои раскази доминантниот план на апокалиптичната фантастика се наоѓа во уводот. Тоа е случај со расказите: *Сказна за Завојкин*, *Спроти Макавеите*, *Нова Пасквелија*.

Расказот *Спроти Макавеите* започнува со неопределено време: „Не се знае која година беше тоа, дали беше ден или ноќ“. Беше зима, сам ден Св. Никола, зафати невидена фортуна и целата земја ја покри дебел снег. Кај манастирот Св. Наум се појавиле Јосиф и Марија Богородица се породила. Се појавува чума која сè покосила. Почнува со некое зло. Навестување на злото со кое се соочуваат луѓето. Алексо Степаноски ги силел луѓето против комунистите кои „го кудат бога“, поради тоа ќе дојдат многу несреќи над нив.¹⁹

Сонот на авторот му служи како поетички образец со цел едноставно да постигне преосмислување на мотивите и спонтано да ги вклучи ретроспективните содржини. Чинго сонот го врзува со психолошките особини на јунакот. Во неговите раскази е присутна тенденција кон

¹⁷ Исто, стр. 124

¹⁸ Исто, стр. 121

¹⁹ Види, предговор П. Т. Бошковски, Ж. Чинго, *Пасквелија*, стр. 9

символичен исказ и слика на светот. Нереалното го претвора во реално а на реалноста му дава призивок на таинственост и необичност. Во првата група на симболи се опозитните: зима-лето, темнина-светлина, раѓање-умирање. Втората група ја сочинуваат симболи со потесно значење кои се поврзуваат со специфичноста на психологијата на јунакот и однесувањето во одредена приказна.

Расказот *Глуvcите на Агатија М. Крстаноска* е проектиран како расказ-сон. Стравот, отуѓувањето и тегобноста ја преведува во наративна содржина давајќи му лирска и мисловна целовитост. Сонот му овозможува генеза на расказот, подложување на дејството на поинакви начела, му овозможува необврзаност во градењето на визиите, експанзија на замислени вредности. Во овој расказ целиот живот на јунакот е стилизиран како сон. Дескриптивните детали/симболи имаат важна улога во градењето на атмосферата и основното значење и специфичности на индивидуалниот свет. Наративната оптика е определена на перспективата на замрачената свест на јунакот. На Чинговиот јунак честопати му се чини дека настапил апокалиптичен период, кога змиите се тресат на дрвјата, кога наоколу владее длабока тишина и кога шумите покриени со прав наликуваат на мртви... Фикцијата ја подзасилува со воведување на имагинарниот соговорник на јунакот, кој на авторот му овозможува воспоставување корелација меѓу сонот и кошмарот. Во рамките на глобалниот мотив Чинго вдахновено ги вградува дополнителните карактеролошки знаци на актантот: осаменоста, прогонетоста, асоцијалноста.²⁰ Во овој расказ слично како во содржината на расказот *Енциклопедија на мртвите*, се наведува список на починатите и причината за нивното загинавање .

Во расказот *Легенда за смртта на секретарот* се раскажува за Пасквелија и за нејзините жители. Другарот Тацко за време на еден лов ќе загине од една мечка. Но, откако го закопале на 30-тиот ден се појавил неговиот дух кој одел по водата како по земјата. Чинго навлегува во сферата на животот на духот по смртта на телото. Овде ја поставува енигмата: Каде е телото? По смртта духот на другарот Тацко почнал да шета по земјата, се пикнал во една мечкина дупка и тука си направил живеалиште. Кога дошла

²⁰ Христо Георгиевски, наведеното дело, стр.127-128

пролетта и видел како сите ги садат нивите, се наведнал и ги бакнувал браздите каде било посеано семето. Потоа легнал на земја и се стопил како капка роса. За повторно на крајот авторот да ни ја постави збунувачката загатка: „А можеби тој беше жив?!“ Во врска со темата на овој расказ можеме да си го поставиме филозофското прашање: дали по смртта на телото, душата живее?

Во расказот *Гроб за душата* при погребот се набројуваат предметите што останале од покојникот (чешел, брич, чорапи, кутија цигари), исто како во расказот *Енциклопедија на мртвите*, каде меѓу страниците на биографијата на ликот чиј живот се опишува е приложено цвеќето кое тој најмногу го сакал, со објаснета симболика дека вака изгледал ракот од кој се разболел покојникот.

*Можит ова е крајот, последното, така ет пишано, водата ќе погубит земјата...*²¹

Преку вакви и слични апокалиптични слики дека ќе се случи нешто лошо, Чинго ни го навестува крајот на едно време и почетокот на еден нов свет на промени.

Според Киш пишувањето е најдобра одбрана на светот од темните сили. Дури и кога тврди дека сè е залудно, секој писател а особено Данило Киш продолжува да пишува, и непрестано се обидува да се сомнева и да верува. Кога не останува ништо друго, останува јазикот и остануваат речениците и приказната составена од тој јазик и од тие реченици. Делото на Киш треба повторно да се чита и дочитува, зашто при секое ново читање границите на текстот се поместуваат (прошируваат) Киш на читателот му поставува стапица: тој ја насочува читателската имагинација, но не ја заробува.

Раскажувачите како Чинго и Киш се одликуваат со голема инвенција и креативна енергија кои преку својата литература допираат длабоко во

²¹ Живко Чинго, *Гроб за душата*, стр. 149; подвлекла С. Тренчовска

смислата на човековото постоење и исчезнување, без ниту малку инфериорност во однос на европската култура²² на дваесеттиот век.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

- Brodski Josif, *Predavanje o Danilu Kišu*, во “Lamed”, br. 3/III, Netanya, mart 2010, стр. 1-2
- Бошковски Т. Петар, *Есеи и критики*, Матица Македонска, Скопје, 1997
- Георгиевски Христо, *Поетиката на македонскиот расказ*, Мисла, Скопје, 1985, текстот „Инвентивна проза“, стр. 116-135
- Гушева–Мојсиева Јасмина, *Чинговата апартна поетика*, Институт за македонска литература, Скопје, 2001
- Киш Данило, *Горчливиот талог на искуството* (1973), веб портал “Окно”, Скопје, 11.02.2010; извор <http://okno.mk/node/4393>
- Киш Данило, *Гробницата за Борис Давидович*, превод Виолета Пирузе-Тасевска, Култура, Скопје, 2005
- Киш Данило, *Енциклопедија мртвих*, Књига-комерц, Београд, 1997
- Киш Данило, “Симон чудотворецот” во *Енциклопедија на мртвите*, превод Ацо Пероски, Три, Скопје, 2010, стр. 7-30
- Kiš Danilo, *Ното poeticus*, Prosveta, Beograd, 2006
- *Македонското современо литературно творештво*, Просветно дело, Скопје, 1972
- Пантик Михајло, “Енциклопедија мртвих: прича и смрт”, предговор кон *Енциклопедија мртвих*, 1997, стр. 9-24
- Старделов Георги, *Раскажувачкиот свет на Живко Чинго*, веб портал “Проект Растко Македонија”, Струмица, 30.07.2009, извор <http://makedonija.rastko.net/delo/13475>
- Чинго Живко, *Гроб за душата*, Култура, Скопје, 1989
- Чинго Живко, *Пасквелија*, Култура, Скопје, 1968
- Чинго Живко, *Накусо*, Мисла, Скопје, 1984
- Чинго Живко, *Пасквелија*, Култура, Скопје, 1992
- Чинго Живко, *Пожар*, Македонска книга, Скопје, 1970

²² Види: Јосиф Бродски, *Предавање о Данилу Кишу*, стр. 1